

Міжнародна економіка

Олександр ШАРОВ

**ГЛОБАЛІЗАЦІЯ:
НОВІТНІ ТРЕНДИ ЧИ
ПЕРМАНЕНТНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ?**

Резюме

Досліджено економічну глобалізацію у загальнотеоретичному й історіософському контексті. При аналізі питання походження термінологічних трактувань розвинуто новий підхід щодо об'єктивності її характеру та незворотності процесу як іманентного елементу розвитку людської спільноти і міжнародних економічних відносин. Вказано на її спорідненість та відмінність від інтернаціоналізації світового господарства. Зазначено, що з огляду на це виникає питання про часові межі процесу глобалізації, щодо якого існують різні підходи. Розглянуто наявні варіанти періодизації глобалізаційних процесів, а також її особливості в часи світової фінансової кризи 2008–2010 рр. і зроблено висновок, що глобалізація – це об'єктивний процес освоєння (у т. ч. економічного) людською спільнотою простору свого проживання, який характерний для всього періоду існування людства й обумовлений іманентною властивістю людства до співробітництва, але свою чітку спрямованість він виявив після т. зв. «великих географічних відкриттів», посилюючись наприкінці XIX ст. (через індустріалізацію провідних європейських націй і колонізацію африканського континенту та інших неєвропейських територій) і став основною тенденцією світового економічного розвитку наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. Особливу увагу звернуто на проблему використання окремої на-

© Олександр Шаров, 2020.

Шаров Олександр, докт. екон. наук, професор, Національний інститут стратегічних досліджень та Інститут економіки і прогнозування Національної академії наук України.

ціональної валюти як міжнародного засобу платежу (перш за все, йдеться про долар США), що є характерною рисою сучасного етапу глобалізації.

Ключові слова

Глобалізація, інтернаціоналізація, міжнародні економічні відносини, світовий економічний порядок.

Класифікація за JEL: F60.

Постановка проблеми

Глобалізація відіграє роль основного фактора розвитку сучасної економіки – як на рівні національних економік окремих країн, так і на загальносвітовому рівні. При цьому процес глобалізації розвивається неоднозначно: з певними прискореннями або гальмуваннями та змінами концептуальних засад, що викликає у деяких дослідників відчуття невпевненості в її майбутньому характері й результатах. Через це виникає необхідність з'ясування місця глобалізації в історичному процесі розвитку людського суспільства для того, щоб можна було визначити напрямки її основних довгострокових тенденцій.

Термін «глобалізація» з'явився у лексиконі дослідників ще у 1930-ті рр. поза межами економічної науки та, як стверджують деякі експерти, економічного забарвлення набув у 1940-ві рр. У 1961 р. цей термін було внесено до словника «Webster's», і він поступово став витіснити французький аналог – *mondialisation*, який, власне, можна вважати первісним.

Наступним кроком щодо поширення цього поняття стало використання доволі вдалого терміна «*global village*», який належить канадському філософу Г. М. Маклюєну (*McLuhan M., Fiore Q. War and Peace in the Global Village. N. Y.: Bantam, 1968*). До широкого й, так би мовити, «задокументованого» вжитку поняття «глобалізація» в економічному лексиконі ввів у 1983 р. професор Гарвардської школи бізнесу Т. Левіт у статті «Глобалізація ринків», надрукованій у травневому випуску «*Harvard Business Review*» і невдовзі передрукованій в іншому відомому виданні – «*McKenssey Quarterly*» [1]. Проте

тоді саме поняття «глобалізація» вживалося в дуже вузькому розумінні – щодо політики великих («глобальних») корпорацій у контексті пристосування ринків «під себе» (на відміну від дій «багатонаціональних корпорацій», які пристосовуються до багаточисельних національних ринків). Щодо процесів уніфікації світу, то у статті йшлося про те, що він стає «гомогенізованим» (*homogenized*), тобто таким, який має стійку однорідну структуру.

Надалі розуміння терміна «глобалізація» розвивалося в ширину та глибину багатьма дослідниками. Зокрема, М. Елброу і Е. Кінг звернули увагу на таку характерну якість, як включення («інкорпорування») людей в єдине світове суспільство [2, с. 8], а Р. Робертсон з Абердинського університету (Шотландія) визначив глобалізацію як «стиснення світу та інтенсифікацію свідомості світу загалом» [3, с. 8]. Суть цієї сторони глобалізації уточнив А. Гіденс, визначивши її як інтенсифікацію всесвітніх соціальних відносин, яка поєднує віддалені місця таким чином, що місцеві події формуються явищами, які відбулися на далекій відстані, і навпаки [4, с. 64]. Таким чином, розуміння поняття «глобалізація» вийшло за межі суто економічного явища. «Не можна забувати, що, незважаючи на те, що, кажучи про глобалізацію, люди звичайно мають на увазі економічну глобалізацію, вона є тільки одним аспектом (або одним компонентом) – хоча і основним – глобалізації» [5, с. 233]. Зазначаючи це, сучасний грецький філософ та економіст, лідер руху «демократії участі» Т. Фотопулос вказує, що хоча інші аспекти глобалізації (політичні, культурні, технологічні й ін.) дуже взаємопов'язані між собою, тим не менш, можна стверджувати, що власне економічна глобалізація визначає умови для розвитку інших аспектів усього глобалізаційного процесу. Пояснення цього факту полягає у тому, що в умовах ринкової економіки саме економічний аспект є домінуючим елементом у суспільстві (хоча це і не включає певну автономію інших елементів).

Теоретичні й прикладні аспекти проблем глобалізації, розуміння сутності та перспектив її розвитку, вплив на національні економіки і світову економічну систему, крім згаданих вище вчених, висвітлюються у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких варто назвати ще В. Базилевич, З. Бжезінського, О. Біленьку, О. Білоруса, А. Гальчинського, В. Гейця, С. Корабліна, Д. Лук'яненко, Ю. Макогона, Ю. Пахомова, В. Сіденко, А. Філіпенко й ін. Однак, на нашу думку, питання щодо походження, періодизації та довгострокових тенденцій глобалізації потребують додаткового осмислення.

Виклад основного матеріалу

Співвідношення між різними елементами суспільних відносин асиметричні в тому значенні, що в суспільстві з ринковою економікою економічна складова визначає умови для політичних відносин. Однак і економічна складова глобалізації визначається по-різному: якщо одні роблять акцент на формуванні єдиного економічного механізму під впливом транснаціональних корпорацій, то інші вважають головною характерною рисою глобалізації створення загальносвітового фінансово-інформаційного простору, а ще інші взагалі вбачають у глобалізації руйнівну силу, створену т. зв. «золотим мільярдом» під прикриттям ліберальних цінностей.

Професор Санкт-Петербурзького державного університету В. М. Шавшуков вважає, що «...[г]лобалізація в економічному аспекті відображає зростання інтеграції економік у всьому світі, що виявляється шляхом збільшення не тільки торговельних та фінансових потоків, але також переміщення через кордони робочої сили і технологій» [6, с. 25]. Відомий американський вчений М. Бордо визначає глобалізацію як «зростаюче тісну міжнародну інтеграцію ринків товарів, послуг та факторів виробництва, робочої сили і капіталу» [7, с. 20]. На думку того ж Т. Фотопулоса, це не зовсім так, оскільки необхідно проводити чітку грань між економічною глобалізацією й інтернаціоналізацією ринкової економіки. «Інтернаціоналізація» означає, що національні ринки та кордони існують, але рух капіталу, товарів і (певною мірою) робочої сили здійснюється вільно, існують також суверенні національні держави, хоча вони ділять владу з транснаціональними корпораціями (ТНК) у системі, в якій роль держави поступово зводиться до забезпечення стабільних основ для економічно ефективного функціонування ринку. Однак «...глобалізація належить до випадку «світової економіки без кордонів», в якій економічний націоналізм вже ліквідований та саме *виробництво* стало інтернаціональним у тому значенні, що великі корпорації є безнаціональними (stateless) інститутами, залученими в інтегрований внутрішній поділ праці, який охоплює багато країн.

Для відображення цієї нової реальності відомий американський журналіст Т. Фрідмен навіть вигадав термін «плоский світ» («flat world»). Він зробив це у своїй книзі «Світ є плоским» («*The World Is Flat*»), обігравши англійський вислів «*Level playing field*» (дослівно: «однорівневе поле для гри», за значенням – «однорідне конкурентне середовище», «середовище з рівними правилами гри» і, нарешті, «рівні можливості»). На його думку, таким однорівневим, «плоским» став увесь світ. Як своєрідні катки, або «зглажувателі» (*flatteners*), він назвав: 1) падіння Берлінської стіни у 1989 р. («коли стіна впала, вікна відчинилися»); 2) вихід на ринок компанії «Netscape», браузер якої першим надав клієнтам широкий доступ до «світової павутини» – Інтернету – в 1995 р.; 3) програмне забезпечення для дистанційної роботи (*workflow*)

software) – таке, як SMTP та HTML. Ці три події стали точкою генезису глобалізації, своєрідною платформою, на якій глобалізація розвивалася завдяки іншим «зглажувателям», серед яких: 4) системи завантаження інформації (uploading), які дали змогу вільно і швидко отримувати інформацію з різних джерел Інтернету; 5) аутсорсинг – він дав змогу компаніям розпорозити свій персонал по всьому світу; 6) офшоринг* – він дав змогу мінімізувати виробничі видатки за рахунок перенесення виробництв та окремих підрозділів компаній за кордон; 7) «ланцюжки постачання» сучасних корпорацій, особливо у галузі роздрібної торгівлі; 8) інсорсинг – система, при якій одна компанія може виконувати роботу від імені іншої (наприклад, гарантійний ремонт техніки відомих брендів); 9) стрімкий розвиток інформатизації; 10) те, що цей вчений назвав «стероїдами», – технічні засоби бездротового зв'язку (мобільні телефони, iPod, цифрові камери тощо), які дають змогу здійснювати миттєвий зв'язок або передачу аудіо- й відеоінформації. Все це, на думку Т. Фрідмена, змінило та змінює світ: як на краще, так і на гірше.

Звісно, дуже швидко знайшлися опоненти, які пояснили, «...чому світ не є плоским» (П. Гемават – *P. Ghemawat*), більш того, запевнили, що «...світ є круглим» (Дж. Грей – *J. Gray*) або навіть «гостроконечним» (Р. Флоріда – *R. Florida*). Відомий економіст Дж. Стігліц прямо заявив, що «...світ не тільки не плоский: у багатьох випадках він стає менш плоским» [8, с. 57].

Завершуючи цей невеликий огляд, звернемо увагу ще на дві теорії, які мають особливе значення з точки зору питань грошової теорії. Відповідно до класифікації, яку запропонував відомий турецько-американський вчений Д. Родрік, є три стадії капіталізму. Капіталізм 1.0 – це ідеальне ринкове суспільство, яке описав А. Сміт. Він охоплює часи, коли влада брала на себе лише дуже обмежені економічні зобов'язання. Докорінна зміна відбулася після Великої депресії 1929–1933 рр., коли на арену вийшов капіталізм 2.0 з кейнсіанською моделлю «змішаної економіки». Капіталізм 2.0 супроводжувався обмеженою глобалізацією, яка знайшла свій вираз у Бреттон-Вудському компромісі. Однак у 1970–1980-ті рр. ця модель також почала «давати збої». Отже, на думку цього науковця, «...[м]и повинні створити нову модель капіталізму для нового сторіччя, в якому будуть діяти набагато більш могутні сили економічної глобалізації» [9, с. 472]. Водночас не менш відомий британський економіст (член Ради Королівського економічного товариства), наш колишній співвітчизник А. Калетські запропонував іншу більш детальну класифікацію, згідно з якою капіталізм у процесі свого розвитку пройшов кілька якісних стадій [10]:

«**Капіталізм 1:** від Адама Сміта й Олександра Гамільтона до Леніна, Гувера та Гітлера.

* У цьому разі мається на увазі відкриття філій або окремих підрозділів компаній не тільки безпосередньо в «офшорних зонах», а й взагалі за кордоном (англ. – off shore).

Капіталізм 1.0: з 1776 р., Декларації незалежності та «Багатства нації» до 1815 р., поразки Наполеона при Ватерлоо.

Капіталізм 1.1: з 1820 р. до 1849 р. (ймовірно, від початку правління британського короля Георга IV до європейських повстань «весни народів». – О. Ш.).

Капіталізм 1.2: з 1848–1849 рр., років європейських революцій, скасування Закону про хлібне мито (Corn Law) та Навігаційних актів (це сприяло вільній торгівлі. – О. Ш.) до кінця 1860-х рр., включаючи ліквідацію наслідків громадянської війни у США і франко-прусської війни.

Капіталізм 1.3: з 1870 р. до 1914 р., періоду «золоченого віку» («золотий вік» – Gilded Age): 1870–1900 рр., коли, на думку М. Твена – автора терміна, соціальні проблеми були сховані під тонким шаром золота «економічного зростання». – О. Ш.) у США та Другої індустріальної революції.

Капіталізм 1.4: з 1917 р. до 1932 р., період дезінтеграції, коли капіталізм був найближче до повного колапсу, ніж коли-небудь до або після того.

Капіталізм 2: від Рузвельта і Кейнса до Ніксона й Картера.

Капіталізм 2.0: з 1931–1938 рр., відмова від золота та експеримент з «новим курсом».

Капіталізм 2.1: з 1939–1945 рр., державний мілітаризм.

Капіталізм 2.2: з 1946–1969 рр., «золотий вік» кейнсіанства.

Капіталізм 2.3: з 1970–1980 рр., інфляція, енергетична криза і крах післявоєнної валютної системи (прив'язаної до золота).

Капіталізм 3: від Тетчер, Рейгана та Мілтона Фрідмена до Буша, Паульсона і Грінспена.

Капіталізм 3.0: з 1979–1983 рр., ранній монетаризм та конфронтація з профспілками.

Капіталізм 3.1: з 1984–1992 рр., Волкер і Грінспен, бум часів Тетчер–Рейгана.

Капіталізм 3.2: з 1992–2000 рр., Велике сповільнення (*Great Moderation* – термін, який використовується на протипагу терміну «Велика депресія» на позначення того, що цього разу державі вдалося впоратися з ринковою кризою. – О. Ш.).

Капіталізм 3.3: з 2001–2008 рр., ринковий фундаменталізм за рецептами Грінспена та Буша.

А далі настала світова фінансова криза 2008–2010 рр., виходом з якої стає *Капіталізм 4.0*. І ця трансформація підготовлена принциповими змінами, які відбулися протягом попередніх двадцяти років (починаючи з 1989 р.,

який А. Калетські називає «роком чудес» – *Annus Mirabilis of 1989*). П'ять кардинальних змін, які відбулися з того часу, – це: 1) завершення сімдесятирічного експерименту побудови комунізму; 2) бурхливе зростання Азії (а особливо Китаю) як частини глобальної економіки; 3) технологічно-інформаційна революція, яка прискорилася у кінці 1980-х рр.; 4) «мирні дивіденди», які виникли в результаті завершення «холодної війни»; 5) демістифікація грошей». Ця остання зміна, найменше помічена широким загалом, є, можливо, найбільш цікавою для нас. Згаданий вище науковець має на увазі фактичний крах Бреттон-Вудської системи, завершення демонетизації золота (разом із зачиненням «золотого віконця» Президентом США Р. Ніксоном у 1971 р.), перехід до системи повністю кредитних грошей та можливість створення «колективних» або регіональних грошових одиниць (йдеться, перш за все, про євро). Отже, мається на увазі ціла низка змін, яка надала урядам можливість управляти (добре або погано) їхніми національними економіками. На думку А. Калетські, «...[ц]я революційна демістифікація грошей зробила для економічної політики те саме, що Французька революція – для державної релігії» [10, с. 66].

Таким чином, підсумовуючи сказане вище, можемо констатувати, що **глобалізація** – це процес всеохопної універсалізації умов життєдіяльності людської спільноти у загальносвітовому масштабі на тлі небувалого спрощення локальної й трансконтинентальної комунікації. Це процес, який охоплює практично всі аспекти життя людства – побутові, культурні, релігійні, екологічні, інформаційні, економічні, політичні та ін.

З огляду на це виникає питання про часові межі процесу глобалізації, щодо якого існують три основних підходи [11, с. 1–15].

Деякі фахівці вважають, що глобальна історія є фактично частиною того самого процесу, який ми можемо назвати глобалізацією, тобто що глобалізація розпочалася одночасно з процесом антропо- і соціогенезу. До такої точки зору схиляється, зокрема, Д. Вілкінсон (D. Wilkinson), який вважає, що початок глобалізації сягає історичних та біологічних коренів людства [12, с. 132]. Інший відомий дослідник Р. В. Векотт (R. W. Wescott) пов'язує початок глобалізації з неолітичною революцією (8 тис. років тому) [13], а А. Франк (A. Frank) визначає історію глобалізації принаймні у п'ять тисяч років, оскільки, на його думку, це єдина світова система, яка почала формуватися в епоху бронзового віку (між 4000 р. і 1200 р. до Р. Х.) у південно-західній Азії (Близький Схід), поширившись далі на всю Азію, Європу й північну Африку [14].

Інші фахівці не погоджуються з таким трактуванням, слушно зауважуючи, що в цьому разі поняття глобальної історії (історії людства) та глобалізації просто збігаються, і тоді взагалі не зрозуміло, навіщо виникла потреба в розробці концепції глобалізації. Прихильники такого підходу шукають початок глобалізації у більш пізніх періодах людської історії, як правило, у проміжку від початку XVI ст. до кінця XIX ст.

Нарешті, існує «золота середина», яка полягає у тому, що не визнається необхідність чіткого аналітичного й історичного розподілу між глобальною історією та глобалізацією, оскільки остання розуміється як широкий набір процесів (не обов'язково таких, які цілком не мають прецедентів), хоча, звичайно, доволі специфічних і тому таких, які потребують певної чіткої відмінності від всього континууму «глобальної історії».

Глобалізація є природним, **об'єктивним процесом** наростання глобальних (всеохопних) проблем та спроб їх спільного вирішення з боку міжнародної спільноти, зумовленим *іманентною властивістю людства до співробітництва*. У цьому питанні сучасна ситуація відрізняється від тієї, яка існувала в попередні майже два сторіччя, двома основними змінами. По-перше, жодна держава не може впоратися з глобальними викликами самостійно, оскільки проблеми стали занадто складними й занадто багато гравців конкурують на міжнародній арені. По-друге, більшість націй зіткнулася зі схожими проблемами – від боротьби з пандемічними хворобами до боротьби з міжнародним тероризмом – і почала усвідомлювати необхідність перетворення спільності інтересів на спільність дій. У результаті в держав виникали чіткі сильні стимули для спільних колективних дій та взяття на себе певної частки відповідальності [15].

При цьому національні уряди не стають менш важливими, але вони змушені змінити свою роль. Зокрема, йдеться про поступовий перехід до нового світового порядку (Світового порядку 2.0 [16]), який передбачає заміну вестфальського принципу «відповідального суверенітету» на принцип «суверенної відповідальності» або навіть «суверенних обов'язків» (*sovereign obligations*), згідно з яким суверенні держави повинні мати не тільки права, а й зобов'язання перед іншими країнами. Суверенні зобов'язання передбачають різні заходи в економічній сфері, оскільки уряди, враховуючи власні інтереси, мають стимули діяти в напрямку вирішення таких проблем, як забезпечення життєздатності національної валюти, формування впевненості в наявності достатніх ліквідних резервів у комерційних банків, викорінення корупції, розвиток міжнародної торгівлі або залучення прямих іноземних інвестицій. Це проблеми, які нації повинні вирішити самі для себе. Проте існують також інші проблеми. Зокрема, торговельні угоди вже за визначенням є договорами щодо взаємних суверенних зобов'язань у галузі тарифних та нетарифних бар'єрів. Якщо одна зі сторін вважає, що ці зобов'язання не виконуються, то вона може вдатися до арбітражу в межах Світової організації торгівлі. Однак ситуація стає менш прозорою, коли йдеться про державні субсидії або маніпуляції з валютним курсом. Отже, мета полягатиме в тому, щоб у майбутніх торговельних угодах сформулювати відповідні суверенні зобов'язання у цих галузях, а також створити механізми підзвітності урядів.

Особливо звертає на себе нашу увагу проблема використання окремої національної валюти як міжнародного засобу платежу (перш за все, йдеться про долар США): у такому разі дедалі гостріше постає питання про міжнародно-

дну відповідальність країни походження такої валюти за її монетарну політику, яка цілком логічно впливає на економічний стан інших країн світу. Звісно, в межах парадигми відповідального суверенітету можна посилатися на те, що країни, які допускають доларизацію (в тому чи іншому ступені), самі повинні нести відповідальність за своє суверенне рішення. Проте країни, «скріплені єдиним ланцюгом» глобалізації, вже не можуть будувати міжнародні відносини на таких основах.

Важливим процесом, який лежить в основі глобалізації (і який деколи навіть ототожнюють з глобалізацією), є інтернаціоналізація економіки. Однак цей процес стосується формування світової економіки, яка складається з національних економік, що взаємодіють між собою, тоді як глобалізація, власне, веде до нівелювання національних економічних кордонів та перетворення світової економіки на єдине ціле. Отже, процес інтернаціоналізації розпочався набагато раніше, знаменуючи розширення збуту товарної продукції за межі національної економіки й одночасно приплив іноземних товарів з-за кордону, надання послуг іноземцям і доступ до зарубіжних послуг, іноземні інвестиції в національну економіку та національні господарства – за кордон, еміграцію й імміграцію робочої сили. Інакше кажучи, інтернаціоналізацію розуміють як зближення національних економік шляхом посилення промислової співпраці та взаємозалежності міжнародного товарообороту, руху капіталів і робочої сили між країнами. Виділяють три основних етапи розвитку інтернаціоналізації господарського життя.

Перший етап (кінець XVIII ст. – кінець XIX ст.) полягає в тому, що інтернаціоналізація виробництва базується переважно на взаємодії національних господарств завдяки простій кооперації. Головним каналом взаємного «обміну речовин» були найпростіші форми міжнародних економічних зв'язків та передусім зовнішня торгівля. Інтернаціоналізація виробництва й обігу стала однією з найголовніших передумов формування світового господарства.

Другий етап (кінець XIX ст. – середина XX ст.) виявляється в тому, що інтернаціоналізація виробництва переходить в іншу стадію, пов'язану з розвитком складної кооперації. Характерною ознакою складної кооперації є її базування на міжнародному поділі праці, який стає визначальним фактором поглиблення інтернаціоналізації господарського життя і формування світового господарства.

Третій етап (розпочався із середини XX ст.) характеризується комплексністю інтернаціоналізації виробництва (він охоплює всі підсистеми господарства, поширюючись практично на всі країни світу, всі галузі виробничої й невиробничої сфер). Саме завдяки інтернаціоналізації виконуються головні умови збалансованого економічного розвитку: реалізація у матеріально-речовій та вартісній формах валового національного продукту (ВНП), підвищення якості людського розвитку й ін.

При цьому без інтернаціоналізації немає глобалізації, остання настає за першою. Глобалізація – це якісно нова і більш висока стадія інтернаціоналізації, що охоплює істотно більш широку сферу життєдіяльності. Процес глобалізації наростав поступово, розвиваючи свої складові елементи – інтернаціоналізацію, економічну лібералізацію, урбанізацію, транснаціональну корпоратизацію, десуверенізацію тощо, для того, щоб нарешті постати у своїй повній історичній формі, яку ми можемо спостерігати з кінця ХХ ст. Звісно, що для цього глобалізаційному процесу довелося пройти довгий історичний шлях, який можна поділити на три великих етапи: премодерний, модерний та сучасний, або постмодерний.

Ключовим поняттям такої періодизації є, звичайно, «модерн», щодо якого в історіографії існує щонайменше два тлумачення. Перше базується на протиставленні «модерну» і «традиційності», тобто сучасного й стародавнього суспільства. В такому разі «модерн» розуміється як вся епоха Нового часу, яка «офіційно» почалася із захоплення турками Візантії в 1492 р. Більш деталізована періодизація Нового часу називає модерном період з кінця ХІХ ст. по середину ХХ ст., який належить вже не до Нового, а до Новітнього часу.

Висновки

Таким чином, ми доходимо до висновку, що глобалізація – це об'єктивний процес освоєння людською спільнотою простору свого проживання, у тому числі її економічного освоєння, який характерний для всього періоду існування людства, але свою чітку спрямованість він виявив після т. зв. «великих географічних відкриттів», посилився наприкінці ХІХ ст. (через індустріалізацію європейських націй та колонізацію неєвропейських територій) і став основною тенденцією світового економічного розвитку наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.

Список використаної літератури

1. Levitt T. Globalization of Markets. *McKensey Quarterly*. Summer. 1984. URL: <http://www.lapres.net/levit.pdf>.
2. Albrow M., King E. (eds.). *Globalization, Knowledge and Society*. London: SAGE, 1990. 288 p.
3. Robertson R. *Globalization: social theory and global culture*. London: SAGE, 1992. 224 p.

4. Giddens A. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1991. 200 p.
5. Fotopoulos T. Globalization, the reformist Left and the Anti-Globalization «Movement». *Democracy & Nature: The International Journal of Inclusive Democracy*. 2001. Vol. 7, No. 2. July. URL: <http://www.staff.ncl.ac.uk/david.harvey/AEF806/Fotopoulos.pdf>.
6. Шавшуков В. М. «Смена караула» в глобальной экономике: оценка сценария. *США и Канада: экономика, политика, культура*. 2012. № 12. С. 23–38.
7. Bordo M. Globalization in Historical Perspective. *Business Economics*. 2002. January. P. 20–29.
8. Stiglitz J. *Making Globalization Work*. N. Y., 2006. 374 p.
9. Родрик Д. Парадокс глобализации. Москва: Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. 576 с.
10. Kaletsky A. *Capitalism 4.0. The Birth of New Economy*. L.: Bloosbury, 2011. 448 p.
11. Gills B. K., Thompson W. R. Globalizations, history and historical globalities. *Globalization and Global History / ed. by B. K. Gills, W. R. Thompson*. L., N. Y.: Routledge, 2006. 320 p.
12. Wilkinson D. Globalizations: The First Ten, Hundred, Five Thousand, and Million Years. *Comparative Civilization Review*. 2003. Vol. 49, No. 49. P. 132–145.
13. Wescott R. W. *Comparing Civilizations. An Unconsensual View of Culture History*. Atherton: Atherton Press, 2000. 377 p.
14. Frank A. G. The Bronze Age World System and its Cycles. *Current Anthropology*. 1993. No. 34. P. 383–413.
15. Clinton H. Foreign Policy Address at the Council on Foreign Relations. 2009. 15.07. URL: <http://www.state.gov/secretary/rm/2009a/july/126071.htm>.
16. Haas R. World Order 2.0. *Foreign Affairs*. 2017. Jan. / Feb. P. 2–9.